

Nina Grünfeldová (Norsko)

Dokumentaristka, spisovatelka, profesorka na univerzitě a majitelka filmového produkčního studia Gründer Film v Oslu. Je známa především díky své dokumentární tvorbě. Několik dokumentů natočila o svém otci, věhlasném psychiatrovi. V jednom z nich se věnuje židovskému sirotčinci v Oslu, kde její otec během druhé světové války jako dětský uprchlík vyrůstal a po jehož ředitelce Nině Hasvollové pojmenoval svou dceru. Česky i slovensky vyšla její kniha *Frida. Moje zbloudilá babička ve víru dějin*. Z dobových policejních dokumentů v ní rekonstruuje příběh Židovky, babičky z otcovy strany a prostitutky v tehdejší Československu, která byla podezřelá ze špionáže a kterou nacisté zabili v koncentračním táboře Ravensbrück v dubnu 1945.

úryvek z knihy *Frida. Moje zbloudilá babička ve víru dějin* přeložila Kateřina Křišťůfková

Poprvé se moje babička Frida objevila v policejních záznamech na jaře roku 1931. Došlo k tomu ve chvíli, kdy košická odbočka zpravodajské ústředny (Spravodajská ústredna pri Policajnom riaditeľstve v Prahe, odbočka Košice), patřící pod tamní policejní ředitelství, sepsala hlášení o špionážních aktivitách v dané oblasti a označila je jako přísně důvěrné, přísně tajné. Hlášení bylo podepsáno, orazítkováno a v kopiích odesláno na policejní ředitelství ve všech významných československých městech: do Prahy, Bratislavy, Brna, Opavy a Užhorodu. Navíc putovalo též na Ministerstvo národní obrany v Praze a na Zemské vojenské velitelství a Zemské četnické velitelství v Bratislavě. Jinak řečeno, zpravodajci zřejmě případ považovali za závažný.

Později se ukázalo, že hlášení z Košic bylo pouze jedním z mnoha dokumentů, v nichž se jméno Frida Grünfeldová vyskytovalo. Poté, co jsem začala babiččiny životní osudy mapovat, nacházela jsem stopy a střípky jejího příběhu v archivech po celém tehdejší Československu. V té době byl můj otec Berthold, Fridin syn, už deset let po smrti. Většinu toho, co je mi nyní o Fridě známo, se nikdy nedozvěděl; například tedy netušil, že se roku 1931 v podstatě zúčastnil policejního výslechu. Ležel coby embryo ve Fridině děloze, pod jejím tlukoucím srdcem. Frida také nevěděla, co se jí v těle odehrává ani jaké zkoušky ji čekají.

O tom, jaká byla, jsem dumala, co si jen pamatuju. Dětská zvědavost a otázky, jak moje babička vypadala, jestli jsem jí podobná, a také kdo jsme a kde jsme se tu vzali, se v rané dospělosti změnilo v přání zjistit o ní víc. Chtěla jsem útržky vzpomínek, které na ni choval můj otec, zasadit do srozumitelných souvislostí. To málo, co si otec pamatoval a oč byl ochotný se podělit, poznamenala mizérie a neštěstí. Otec věděl, v jaké zemi se narodil, věděl, že Frida mu dala jméno Berthold a že se ho pak vzdala. Věděl také, že je Žid. To bylo vše.

Postupně moje osobní motivace nabyla konkrétního uměleckého výrazu. Otcův příběh jsem zpracovala ve třech filmech a v jedné knize, Fridě jsem se přesto nijak nepřiblížila.

Po pádu železné opony jsem si uvědomila, že jsem do archivů nepronikla dostatečně. S postupujícími roky bylo čím dál jednodušší navštěvovat archivy v zemích bývalého východního bloku a tamní pracovníci také mohli návštěvníkům zpřístupňovat víc materiálů.

Pozvolná digitalizace dokumentů, které začaly být dostupné i na internetu, mi hledání též usnadnila.

Pátrání po Fridiných osudech mělo vlastní chronologii. K jednotlivým nálezům jsem nedospěla v pořadí, v němž se dané události odehrály v jejím životě, což mě občas mátllo. Jindy mě tato zjištění dokonce zavedla na scestí, avšak čím víc materiálů jsem nacházela, tím jasněji mi babička vyvstávala před očima. Pátrání totiž přinášelo výsledky. Objevovaly se další a další dílky skládačky, a jakmile zapadly na místo, moje touha složit celý obrázek vzrostla ještě víc. Pátrání se mi stalo posedlostí. Hádanku jménem život mé babičky Fridy bylo nutné rozluštit. Pochopila jsem, že když babičce porozumím, i sama sobě; že porozumím tomu, z jakých privilegií se dnes těším a jak málo stačí, aby se všechno změnilo.

Proč však měla zpravodajská služba o moji babičku takový zájem? Co babička provedla a co se s ní stalo po výslechu v Košicích? Nakolik formují lidský život vnější okolnosti a proč se babička vzdala svého dítěte?

Nejednou mě napadlo, že Fridin příběh by možná bylo lepší nevyprávět. Že otec měl pravdu, když před nikým neodkrýval karty a nikomu nevykládal to málo, co si z dětství stráveného v Bratislavě pamatoval. Říkala jsem si, že babička by zkrátka a dobře měla mít právo odpočívat v pokoji. Uvažovala jsem ale také o tom, že dramatické dějiny střední Evropy, jejichž součástí Frida a Berthold byli, snad také vykazovaly nějaké světlé body. Mezi všemi protivenstvími přece musela existovat naděje a občas i veselí a radost. Hledala jsem něco, cokoli, známky života či dokumentaci, asi by mi stačila i fotografie, jež by mi ukázala, že dějiny bývají také pozitivní. Ke konci pátrání jsem učinila podivuhodný nález a právě ten mě přesvědčil, že mám Fridino požehnání a že to, co je mi nyní známo, vyprávět smím.

[...]

Hani zřejmě měla obojího na rozdávání, což prokázala i ve chvíli, kdy se Regina zamilovala do chlapce, jenž se matce nelíbil. Otcův názor přitom nehrál významnější roli. Hlasité hádky a nadávky létající mezi Hani a Reginou se nesly do daleka, protože Regina měla temperament po matce.

Bojovat o lásku tak jako Regina nebylo ve společnosti, kde dětem vybírali životní partnery rodiče a kde si ženy nadále holily po sňatku hlavy a nosily šejtl, paruku, nijak jednoduché. Nakonec Regina musela rezignovat. Hani si prosadila svou. Regina se s chlapcem rozešla, ale zároveň přestala matku milovat a ctít. Z pomsty se odmítla vdát, dokud ve věku třiačtyřiceti let, kdy už platila za starou, nepochopila, že jako svobodná žena má ještě omezenější možnosti. Proto svolila ke svatbě s pekařem Jozefem Chaimem Hellerem, který byl o pět let starší. Ženicha jí vybrala Hani. Regina ho nemilovala, nicméně díky sňatku se mohla odstěhovat od matky i z Lelese.

Nejprve se Regina a její muž přestěhovali do sousední vesnice, ale v druhé polovině dvacátých let 20. století emigrovali spolu s oběma malými dětmi, Margite a Thomasem Harrym, do Antverp. S největší pravděpodobností zamýšleli odejít do USA, protože v tu dobu se do Ameriky vystěhoval také nejstarší bratr a válečný veterán Salomon, avšak na to nedošlo,

protože Regina se plavby po moři děsila.

Po Reginině a Salomonově odjezdu zbyli doma pouze Frida, její o dva roky starší sestra Helen a o dva roky mladší bratr Herman. Helen ráda četla a šla jí škola. Herman se učil v Moricově ševcovské dílně, jenom Frida byla z jiného těsta. Jestliže zdědila Hanin temperament a od Reginy odkoukala schopnost se zamilovávat, pak se v době, kdy ústřední roli hrálo praktikování víry a kdy bylo nutné dbát na čest svou i své rodiny, daly očekávat samé problémy. V každé vesničce kolovaly řeči o tom, kdo se choval nevhodně, ba přímo nepatřičně. Všude existovali buřiči a černé ovce, ke všeobecné zlosti i všeobecnému pobavení. Nezřídka řeči takřka předbíhaly samotnou událost. Nejzranitelnější byly mladé krasavice jako Frida. Mladému muži prošlo leccos, pokud tedy něco neukradl či někoho nezabil. Vždyť byl kluk. Naproti tomu děvčatům se překračování daných norem a pravidel prakticky netolerovalo. Ve většině vesnic a židovských štatlů měli dívku, která občas šlápla vedle, mluvila příliš nahlas, příliš mnoho zpívala, příliš rychle tančila. A jakmile šlápla vedle jednou nohou, okamžitě bylo všem jasné, že brzy totéž učiní i tou druhou. Jen počkejte a uvidíte. Jediný chybný krok a dívčin osud byl zpečetěn. To úplně stačilo. V tu chvíli už byla rodinná čest pošpiněna.

Pokud dívka rodinu zneuctila, upadla v nemilost. Vyvážit zničující ostudu mohlo jedině zakrytí zrcadel v rodině, jak velí židovský zvyk v případě úmrtí rodinného příslušníka, přičemž otec nebo bratr odříkal nad dívkou kadiš, modlitbu pronášenou mimo jiné za mrtvé. A jestliže bylo třeba považovat dívku za mrtvou, musela také ze vsi pryč.

V mikve

Frida napochodovala k Molnárovým. Chtěla vidět syna. Soudila, že na to má právo. Ján i Elisabeth se k její žádosti stavěli skepticky, ale nechali ji, aby si prosadila svou. Beztak měl chlapec brzy odjet. Krátké setkání snad neuškodí, dokud matka ani syn nevědí, co číhá za rohem.

Frida vzala Bertholda za ruku a procházela se s ním dlážděnými ulicemi historického jádra Bratislavy. Teď si to spolu měli užít. Berthold však cítil strach. Ženu, s níž kráčel, neznal. Elisabeth zamumlala cosi o tom, že je to jeho matka, ale matky byly ženy, které člověk zná a miluje, jako Antonia a možná Elisabeth. Tahle žena byla cizí. Bertholdovi vysvětlili, že s ní má strávit několik hodin a pak se zase vrátí domů. Berthold se těšil, až tohle setkání skončí.

Možná si Frida všimla chlapcovy úzkosti, možná jí Berthold upřímně řekl, že se jí bojí. Možná vzlykal a chtěl zpátky k Jánovi a Elisabeth, k mámě a tátovi, a možná se mu po tvářích začaly koulet slzy, když mu Frida sdělila, že jeho pravou matkou je ona. Že ona ho přivedla na svět a že patří k ní. Jak by tohle mohl sedmiletý chlapec pochopit, jak by mohl pobrat, že se tu najednou objevila, vyskočila jako čertík z krabičky, a vydává se za jeho pravou mámu? Frida si musela vymyslet něco, co by v chlapci vzbudilo důvěru. Co kdyby mu něco koupila, nějaký dárek? Snad by pak pochopil, že jenom chce, aby ji měl taky rád.

Frida vzala Bertholda do hračkářství. Měli tam mrkací panny v krajkových šatech a domečky s mrňavým nábytkem. Ze stropu viseli draci a plyšová medvídci. Prodávaly se tu káči, míče i

skákáci balony, o zeď se opírala odrážedla a na policích stály vyrovnané lokomotivy a autíčka. „Vyber si, co chceš,“ pronesla Frida. Bertholdovi spadla brada. Pohledem pomalu přejížděl po regálech plných hraček. Tamhle! Velké zářivé červené hasičské auto se žebříkem a s hadicí. To chce!

S hasičským autem pod drobnou paží vypochoďoval Berthold z hračkářství. Auto se okamžitě stalo jeho nejcennějším majetkem a nehodlal se ho nikdy vzdát. Nechtěl ho odložit ani ve chvíli, kdy vstoupili do převlékárny v mikve na rohu ulic Baštovy a Klariské. Frida syna vzala do rituální lázně, snad proto, aby spolu jaksi symbolicky splynuli. Možná cítila potřebu absolvovat s ním nějaký židovský rituál, něco, co by jí připomnělo, odkud pochází a co je zač. Možná se jen potřebovala umýt. Postupně si svlékala jednotlivé vrstvy oděvu. Tolik nahých těl Berthold nikdy v životě neviděl. Ani Antonia, ani Elisabeth se mu nikdy nahé neukazovaly. Tolik ženskosti! Růžová pleť v měkkých záhybech, boulicí se prsy a mohutně ochlupený klín pod břichem, přesně ve výši jeho očí. To roští bylo zrzavé, mělo skoro stejnou barvu jako hasičské auto. Nebylo hnědé ani černé jako v případě ostatních žen v převlékárně. Ty se smály a pochichtávaly, když Frida Bertholda svlékala, štípaly ho do tváří a nazývaly ho sladouškem, dokud mu Frida nestáhla spodky a ony nezjistily, že není obřezaný. Frida na to úplně zapomněla, zapomněla, že se ho vzdala, než stihl absolvovat brit mila.

V mikve sestoupila Frida po sedmi schůdcích do bazénku s čistou pramenitou vodou. Berthold seděl na okraji a pokukoval po ní. Frida se třikrát celá ponořila včetně vlasů, jak káže zvyk, a přitom pronesla modlitbu, díky níž měla dosáhnout očištění a odpuštění. Jakmile byla hotová, vystoupila po oněch sedmi schůdcích zase nahoru. Natáhla k Bertholdovi ruku, usmála se a řekla, že odteď bude bydlet u ní. Bertholda to k smrti vyděsilo. Co to má znamenat? Že by se měl přestěhovat k téhle cizí ženě? Chtěl domů, okamžitě. Domů k Jánovi a Elisabeth.

Co naplat, chlapec se nedal utišit a Frida ho musela vrátit dřív, než bylo domluveno. Jakmile Elisabeth otevřela dveře, Berthold se prosmýkl i s hasičským autem kolem ní a zmizel své pravé matce z očí. Fridu nejspíš nikdo dál nepozval. Nebyla vítaná. „Brzy se pro něj vrátím,“ pronesla varovně.

Současně s projednáváním opatrovnictví u okresního soudu obdržely jak uniformované, tak neuniformované policejní i bezpečnostní složky pokyn držet Fridu pod dohledem. Existovalo podezření, že nepobývá na adrese, kterou uvedla, a že nejspíš vůbec nemá kde bydlet. Bylo zahájeno pátrání po jejím bydlišti. V úterý 17. října dostala Frida vyrozumění, že se má s veškerými osobními doklady dostavit v úředních hodinách do místnosti II/221. O jaké dokumenty šlo? Cestovní pas nevlastnila, možná ani občanský průkaz, jaký mívala v Praze. Úřady uvedly, že si chtějí připravit půdu pro vyjednávání. Chtěly vědět, co je potřeba k tomu, aby Frida ze země odjela.

Řízení ve věci opatrovnictví postupovalo pomalu. V úterý 24. října zapsal nějaký úředník na první stranu složky, že je třeba Fridu a Jána Molnára pozvat k podání dalšího vysvětlení. Schůzka se měla konat 27. listopadu, tedy za víc než měsíc. Ján se jí obával. S každou uplynulou hodinou a s každým uplynulým dnem klesala pravděpodobnost, že se Berthold odsud dostane – že unikne slovenským nacistům i nevypočitatelné matce.

Pak dorazila zpráva. Soukromé osoby, členové Det Mosaiske Trossamfund (židovské náboženské obce) v Oslu a organizace Nansenhjelpen sehnali finanční záruky a norský stát byl připraven chlapce přijmout.

Berthold směl odcestovat! Patřil k několika málo vyvoleným, kteří obdrželi Nansenův pas. „Vyhráls v loterii,“ prohlásila Elisabeth. Berthold to tak úplně neviděl. Daleká cesta do neznámé země ho děsila. Proč Elisabeth tolik jásá? Chce se ho snad zbavit? Antonia by ho nikdy pryč neposlala, tím si byl jistý.

Žádné z dětí nesmělo být norskému státu na obtíž. Proto se všem musely před odjezdem mimo jiné odstranit krční mandle, aby jim později nezpůsobovaly zdravotní potíže, které by vyžadovaly ošetření. Tak zněla podmínka. Ján vzal chlapce k místnímu lékaři se specializací ORL. Berthold otevřel ústa. Zárok proběhl rychle, dvě rychlá stříhnutí v krku. Berthold zakašlal a na lékařově bílém plášti se objevily červené skvrny. Ten pohled ho vystrašil. Potom na bolest a na oslavu toho, že je připravený k odjezdu, dostal zmrzlinu a mohl jí sníst, kolik chtěl. „V Norsku chodí po ulicích lední medvědi,“ líčil mu Ján nadšeně, téměř závistivě. Tak přece jenom chtějí Ján s Elisabeth pro něj to nejlepší. Bude to jako výlet do lunaparku, jen se tam musí vypravit bez nich.

Do odjezdu zbýval pouhý den. Společně s hrstkou dalších židovských dětí z Bratislavy nastoupil Berthold do vlaku jedoucího do Prahy, kde se ho ujala Sigrid Helliesen Lundová z Nansenhjelpen a Marie Lous Mohrová, zaměstnankyně Mezinárodní ženské ligy pro mír a svobodu. V Praze se k nim připojila další skupinka dětí. Celkem jich bylo třicet sedm.

První zastávku na cestě představoval Berlín, kde měli všichni přenocovat. Po příjezdu na nádraží ve Friedrichstraße je uvítali členové tamní židovské obce. Jet k synagoze tramvají nepřicházelo v úvahu. Židé nesměli používat veřejnou dopravu. Děti ve dvojstupu pochodovaly za rabínem, který šel v čele a dal se snadno poznat podle tmavého kabátu a dlouhého vousu. Za ním kráčely paní Lundová a paní Mohrová s ostatními dospělými.

V těch dnech se hlavní město Říše nacházelo v extázi. Oddíly SS úspěšně obsadily Polsko a jejich příslušníci slavili vítězství tím, že se opilí potáceli berlínskými ulicemi. Bertholda i ostatní děti jejich nevybíravé chování děsilo. „Nedívejte se na kolemjdoucí! Dívejte se do země,“ nařídil jim rabín. „Nesmíte je provokovat.“ Ať se však děti sebevíc snažily být neviditelné, nadávky na ně jen pršely. Někteří lidé po nich házeli papírové koule, jiní na ně plivali. „Tady v Berlíně je zvykem na lidi na ulici plivat?“ zeptalo se jedno dítě paní Lundové, kterou takové chování rovněž šokovalo a nevěděla, co má děcku odpovědět.

V synagoze byl prostřený dlouhý stůl. Děti dostaly najíst a pak se šly vyspat. Následujícího dne vyrazily pěšky k nádraží Anhalter Bahnhof a odtamtud pokračovaly vlakem do přístavu Sassnitz. Protože jejich židovské pečovatelky neměly potřebné povolení k další cestě, musely se obě odtamtud vrátit do Prahy.

Plavba lodí do Trelleborgu přes podzimně rozbouřené moře připadala Bertholdovi napínavá. Moře nikdy předtím neviděl. Jenže kvůli vysokým vlnám dostal jak on sám, tak ostatní děti mořskou nemoc. Po zdárném příjezdu do Osla se zde Berthold zdržel jen chvíli, pak putoval k dalším pěstounům, tentokrát k židovské rodině Abrahamsohnových v Trondheimu.

Jánovi a Elisabeth se ulevilo, že se Berthold dostal do bezpečí, že unikl slovenským i německým nacistům a nevypočitatelné matce. Prosadili svou vůli.

Úřady nakonec naslouchaly jim. Fridě sluchu nepopřály. Její slova a emoce neměly žádnou váhu. Frida se opět dočkala přehlížení a odmítnutí a o mateřskou roli přišla.

Když znovu zaklepala u Jána a Elisabeth, aby si syna vyzvedla, byl už Berthold pryč. Zůstalo tam po něm jen červené hasičské auto.

